

GASTON BACHELARD, DE LA FILOSOFIA DE LA CIÈNCIA A LA FILOSOFIA DE LA POESIA

En una panoràmica sobre les relacions entre ciència i poesia, la presència de Gaston Bachelard resulta gairebé indefugible. Tot i que mai no publicà ni poemes ni articles científics, la impressionant obra intel·lectual d'aquest autor fou dedicada tant a l'anàlisi de la ciència com de la poesia, i jugà un paper important tant en la filosofia de la ciència com en la crítica literària franceses. En aquest article examinarem breument com es produí la transició del seu interès des de la ciència vers la poesia, què aportà la seva formació i experiència com a filòsof de la ciència a l'estudi de la poesia, i com l'anàlisi de la poesia enriqué les seves consideracions sobre el coneixement humà i sobre la relació entre els nostres llenguatges (verbal o matemàtic, poètic o científic) i la realitat.

Notícia biogràfica

Gaston Bachelard (Bar-sur-Aube , 27 de juny de 1884 - París, 16 d'octubre de 1962) fou un dels pensadors més rics i versàtils de la França d'aquest segle. Fill d'un venedor de diaris, treballà a Correus i Telègrafs de 1903 a 1913, any en què es preparà per al curs d'enginyers de telègrafs. L'any següent, poc després del seu casament, comença la Primera Guerra Mundial i és mobilitzat al front. En acabar la guerra, mor la seva muller. Bachelard ja no tornarà al servei de Correus i Telègrafs: esdevé professor de física i química a l'escola de Bar-sur-Aube i prepara l'agregació en filosofia, que aconseguirà el 1922. Les seves tesis doctorals, llegides el 1927, es titulen *Essai sur la connaissance approchée* i *Etudes sur l'évolution d'un problème de physique: la propagation thermique dans les solides*.

A aquestes obres segueixen, a un ritme molt viu, d'altres com *La valeur inductive de la relativité* (1929), *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne* (1932), *L'intuition de l'instant* (1932), on s'inicia

una polèmica amb Bergson sobre el temps i el record que perdurà fins a les seves darreres obres, *Les intuitions atomistiques (essai de classification)* (1933), *Le nouvel esprit scientifique* (1934), *L'expérience de l'espace dans la physique contemporaine* (1937) i *La formation de l'esprit scientifique. Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective* (1938). La fecunditat de la dècada 1930-1940 és facilitada per la seva incorporació com a professor a la Universitat de Dijon, que deixarà per passar a la Sorbona de París el 1940.

Començava per a Bachelard una segona època d'intensa activitat intel·lectual en un nou tema, la poesia, tot i que sense abandonar completament l'interès per la ciència, a la qual dedicà en aquest període els estudis *L'activité rationaliste de la physique contemporaine* (1951) i *Le matérialisme rationnel* (1953). *Psychanalyse du feu* (1938) inicia una sèrie de cinc llibres cèlebres sobre els quatre elements: *L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière* (1943), *L'air et les songes. Essai sur l'imagination du mouvement* (1944), *La terre et les rêveries de la volonté. Essai sur l'imagination des forces* (1948), *La terre et les rêveries du repos. Essai sur les images de l'intimité* (1948). Aquest interès per la poesia i pel somni culminaran amb els cèlebres estudis *La poétique de l'espace* (1957) i *La poétique de la rêverie* (1960). L'obra de Bachelard, reconeguda amb la seva elecció com a membre de l'Académie des Sciences Morales et Politiques (1955) i el Grand Prix National des Lettres (1961) es clou amb el breu assaig *La flamme d'une chandelle* (1961), publicada un any abans de la seva mort. Entre els deixebles de Bachelard es compten, per exemple, el poeta Yves Bonnefoy, que assistí als seus cursos de filosofia de la ciència, i el crític literari Jean-Pierre Richard.

De la ciència a la poesia

La notícia biogràfica precedent ens presenta un filòsof atret per la ciència i, després, per la poesia, i planteja interrogants obvis com

el de com es produeix la seva transició d'un camp a l'altre i com aquesta transició enriqueix tant la consideració de la poesia com la de la ciència. Com hem dit, l'obra que marca aquesta transició és *La psychanalyse du feu* (1938) i és en ella, doncs, on cal fixar la nostra atenció.

Aquesta obra és conseqüència de dos llibres anteriors de Bachelard: la seva tesi doctoral sobre la propagació tèrmica i *La formation de l'esprit scientifique*. La tesi sobre la propagació tèrmica és un assaig notabilíssim d'epistemologia científica que, tot centrant-se en l'evolució d'un dels problemes més clàssics i fecunds de la física matemàtica, explora detalladament la formació dels conceptes físics en un camp tan complex i subtil com la física de la calor i, sobretot, es demana el per què de l'eficàcia de les matemàtiques en la descripció del món. Serà aquest mateix interès pels conceptes de la calor el que durà, onze anys més tard, a *La psychanalyse du feu*, que neix de la sorpresa de constatar com, en el curs de la història, els llibres de química dedicaven cada cop menys atenció al foc, fins al punt que ens els tractats recents la paraula foc ja no apareix ni tan sols una vegada. Si en la tesi doctoral Bachelard havia estudiat l'elaboració difícil i lenta dels conceptes físics, en *la Psychanalyse...* estudia com el foc deixa de ser un objecte científic. «Ens sembla instructiu –diu l'autor– des del punt de vista psicològic, seguir la inflació d'aquest valor fenomenològic i d'estudiar com un problema que ha oprimat la recerca científica durant segles, es troba de cop dividit i dissolt sense haver estat mai resolt».

Així, el camí seguit en *La psychanalyse du feu* és l'invers al seguit en *La propagation thermique*. En aquest, l'eix de l'objectivació, la geometria i l'àlgebra i les equacions diferencials van aportant llurs principis abstractes per a anar canalitzant l'experiència en una via científica; en *La psychanalyse...*, el camí seguit és el de la subjectivitat, per a explorar la doble perspectiva que es pot associar al coneixement d'una realitat particular. En aquest aspecte, *La psychanalyse...* és una il·lustració concreta i paradigmàtica del mètode iniciat a *La formation de l'esprit scientifique* on es proposava (recordem-ne el

subtítol) una anàlisi psicoanalítica –en la línia del Jung de *Psicologia i Alquímia*, més que no pas de Freud– de les diverses «reduccions» que poden falsejar les induccions que duen al coneixement pretesament objectiu. El paper de l'observador, de la psicologia de l'observador, respecte del món observat és posat de manifest i esdevé un dels marcs on té lloc tota possible teoria, en contrast amb la versió inductiva, en què, en aparença, els conceptes es van alliberant de la psicologia de l'individu.

La psychanalyse du feu és un llibre fecund: marca el principi dels futurs estudis sobre l'aigua, l'aire i la terra, que ja són esmentats en la nota introductòria, en la qual, dut pel seu entusiasme, Bachelard suggereix també l'interés d'estudiar temes com la sal, el vi, la sang... Fins a quin punt, però, *La psychanalyse du feu* és un llibre sobre la poesia? El pròleg del llibre ja anuncia que «els eixos de la poesia i de la ciència són, en principi, inversos. Tot el que pot esperar la filosofia és fer la poesia i la ciència complementàries, unir-les com dos contraris ben fets. Cal doncs oposar a l'esperit poètic expansiu l'esperit científic taciturn...» Però *La psychanalyse...* no és encara un estudi sobre la poesia pròpiament dit, tot i que alguns poetes, com Novalis, hi tinguin una presència destacada en algun capítol, sinó sobre la subjectivitat i la intuïció en la configuració de la nostra relació amb el món. Tot i això, en la conclusió del llibre, l'autor afirma ben explícitament que «si el present treball pogués servir de base per a una física o una química del somnieig (reverie),... prepararia els instruments per a una crítica literària objectiva en el sentit més precís del terme. Hauria de mostrar que les metàfores no són simples idealitzacions que parteixen, com coets, per a esclatar en el cel tot manifestant llur insignificança, sinó que, al contrari, les metàfores es criden i es coordinen més que les sensacions, fins al punt que un esperit poètic és purament i simplement una sintaxi de les metàfores». Cada poeta podria donar lloc, segons Bachelard, a «un *diagrama* que indicaria el sentit i la simetria de les seves coordinacions metafòriques», que ens descobriria la lògica íntima de la seva obra poètica. En *La psychanalyse du feu*, les obres de Novalis i de Hoffmann són inter-

pretades des del nucli de la seva relació respectiva amb el foc –la calor suau, penetrant, del si de la terra i dels àmbits de les profunditats subterrànies en el primer, i el foc dansant sobre el rom i l'alcohol dels cremats en el segon.

El foc, present a la tesi doctoral i a *La psychanalyse du feu*, no abandonarà els pensaments de Bachelard: és aquest tema el que centrarà *La flamme d'une chandelle* (1961).

Les poètiques de l'espai i del somni

La poétique de l'espace (1957) és una obra capital en l'obra de Bachelard, que examina, per exemple, l'espai de la casa, dels sòtans a les golfes, la tensió entre la casa i l'univers, els espais tancats dels calaixos, els cofres i els armaris, els espais de la vida animal (com el niu i la petxina), la intimitat dels racons i de la miniatura, la dialèctica de l'exterior i l'interior, la fenomenologia de la rodonesa... Bachelard exposa en el pròleg l'evolució experimentada des de la «tetralogia» dels elements: en aquesta, la «fidelitat als nostres costums de filòsof de les ciències, havíem tractat de considerar les imatges fora de tota temptativa d'interpretació personal. A poc a poc, aquest mètode, que té a favor seu la prudència científica, m'ha semblat insuficient per a fonamentar una metafísica de la imaginació».

En el pròleg a *Poétique de l'espace*, Bachelard comenta les dificultats que ha hagut de vèncer per a passar de l'estudi de la ciència al de la poesia: «un filòsof que ha format tot el seu pensament adherint-se als temes fonamentals de la filosofia de les ciències, que ha seguit tan clarament com ha pogut l'eix del racionalisme actiu, l'eix del racionalisme creixent de la ciència contemporània, ha d'oblidar el seu saber, trencar amb tots els seus hàbits de recerca filosòfica si vol estudiar els temes plantejats per la imaginació poètica». Les diferències més importants en aquests dos tipus d'estudi rauen, segons l'autor, en què «en poesia, el culte passat no compta, el llarg esforç dels enllaços i les construccions de pensaments ... resulta ineficaz. Cal estar en el present, en el present de la imatge...; si hi ha una filosofia

de la poesia, aquesta filosofia ha de néixer i renéixer amb el motiu d'un vers dominant, ... en l'èxtasi mateix de la novetat de la imatge.... Mentre que la reflexió filosòfica que s'exercita sobre un pensament científic llargament elaborat exigeix que la nova idea s'integri en un cos d'idees experimentades,... la filosofia de la poesia ha de reconèixer que l'acte poètic no té passat.» La «consciència de racionalitat» duu al problema de com la consciència enllaça amb una cadena de veritats; en l'anàlisi de la imatge poètica, en canvi, la fenomenologia s'enfronta amb un fenomen elemental, amb un diferencial aïllat de consciència.

L'objectiu de *La poétique de l'espace* seria establir una *topoanàlisi*, que podria ser considerada com una anàlisi auxiliar de la psicoanàlisi, i que dedicaria una atenció especial a l'estudi de la localització dels records en l'espai, més intensa i vívida que no pas la seva localització en el temps. A diferència de la psicoanàlisi habitual, que tanta atenció dedicà a l'estudi i interpretació dels somnis, la topoanàlisi se centraria en l'estudi del somnieig (*reverie*), ni pensament clar ni somni nocturn, vist com a font de la poesia, també en la línia del Jung de *L'home descobrint la seva ànima* o d'*Assaigs de psicologia analítica*. De la intimitat de les substàncies, tractada en *La formation de l'esprit scientifique*, es passa en aquest llibre a la intimitat de l'esperit i del somnieig. Un somnieig, però, que per a ésser poèticament eficaç ha de ser ben determinat: els somnieigs ben determinats són mitjans de comunicació entre els somniadors com els conceptes ben definits ho puguin ésser entre els homes de pensament. Les imatges d'espai, més que no pas cap poeta concret, són les protagonistes del llibre. Pel que fa als poetes, hi alternen els grans noms amb els poetes de tercera fila: l'important és el matís que pugui aportar una imatge afortunada sobre l'espai.

La poétique de la reverie pretendrà establir «l'essència del somnieig, la distinció entre somni i somnieig, ja que la possible intervenció de la consciència en el somnieig proporciona un signe decisiu per al fenomenòleg. Si es pogués desenvolupar una fenomenologia del somnieig, l'estudi fenomenològic del somni disposaria d'un nou ele-

ment fèrtil que, en lloc de cercar el somni en el somnieig, cercaria el somnieig en el somni. Les imatges poètiques esdevenen, així, primera matèria privilegiada i indispensable d'un estudi de l'ànima, i l'estudi d'aquestes imatges s'omple d'ambició filosòfica». Així com el somni pot desorganitzar l'ànima, el somnieig és, per a Bachelard, una força organitzadora que permet esbossar, per exemple, una «metafísica del temps elegíac, una metafísica de l'inoblidable». Cal no confondre, però, les imatges amb les metàfores. Aquestes darreres, per a Bachelard, són, com a màxim, «una imatge fabricada, sense arrels profundes, una expressió efímera» i un lloc de pas mentre que la imatge, «obra pura de la imaginació absoluta, és una fenomen de l'ésser, un dels fenòmens específics de l'ésser parlant». L'anàlisi poètica de l'home, però, és desconeguda o gairebé gens practicada pel psicòleg.

Bachelard, a *La poétique de la reverie*, resumeix els centres d'interès de la seva vida intel·lectual en dos pols: els conceptes i les imatges. «Entre concepte i imatge», ens diu, «no hi ha síntesi possible... Conceptes i imatges es desenvolupen sobre dues línies divergents de la vida espiritual... Potser sigui bo excitar una rivalitat entre l'activitat conceptual i l'activitat d'imaginació. En tot cas, només trobem desenganys quan pretenem fer-les cooperar. La imatge no pot donar matèria al concepte. El concepte, en donar estabilitat a la imatge, només n'ofegaria la vida. No seré jo qui intenti afeblir amb transaccions creadores de confusió la clara polaritat de l'intel·lecte i de la imaginació». Aquestes línies posen en evidència com, malgrat el doble interès per la ciència i per la poesia, Bachelard no intentà combinar-les, sinó més aviat depurar els conceptes de les imatges (en *La formation de l'esprit scientifique* o en *La psychanalyse du feu*) o alliberar les imatges d'una càrrega conceptual per a trobar-hi, pura, la manifestació d'un coneixement naixent i essencial (a les poètiques de l'espai i del somnieig).

L'obra de Bachelard, a mesura que avança, esdevé doncs un esforç per a accentuar amb nitidesa una separació entre el racionalisme del pensament científic i l'activitat poètica i estètica de la naturalesa

humana. «Somniar els somniegs, pensar els pensaments: sens dubte són dues disciplines difícils d'equilibrar. Crec, cada cop més, ... que es tracta de les disciplines de dues vides diferents. Em sembla que el millor és separar-les», diu en el darrer capítol de *La poétique de la reverie*.

En definitiva, en el seu pas a la filosofia de la poesia, Bachelard s'endugué de la ciència un afany sistemàtic d'analitzar la poesia –la poesia de cada poeta– a partir d'una psicoanàlisi del somnieig fonamental revelat per les imatges predominants en cada poeta, que permetés de traçar un diagrama de forces que fa pensar en els diagrames de forces de la mecànica. La seva obra ens ensenya a avaluar tots els matisos de les sensacions espacials de la poesia, i ens ensenya com també, subjacent a la ciència, es troba aquest factor de somnieig que ha anat delimitant, al llarg de la història, les preguntes essencials. D'altra banda, la imatge poètica esdevé matèria primera d'estudi de l'esperit i de reflexió metafísica. Però la separació preconitzada per Bachelard entre concepte i somnieig, entre pensament científic i activitat poètica, pot ser tan nítida en la pràctica com ell hauria volgut? No començà l'interés d'Einstein per la relativitat amb el somnieig de l'Einstein infant que imaginava que estava cavalcant un raig de llum?

ELISABET MONTULL